

DE EERSTE ONTVANGER VAN DE GEMENELANDBELASTINGEN IN ROTTERDAM*

DOOR DR. H. TEN BOOM

In juli 1572 hielden de Staten van Holland hun eerste vrije vergadering - vrij, dat wil zeggen: zonder dat de landsheer, koning Philips II van Spanje die tevens graaf van Holland was, hen had samengeroepen. Zij erkenden de Prins van Oranje als hun stadhouder en keerden zich tegen de aanwezigheid van Spaanse troepen en de schending van de privileges. Daarmee keerden zij zich tegen 's konings landvoogd zelf, de hertog van Alva, en bonden tegen hem en zijn troepen in feite de oorlog aan.

Het voeren van een oorlog is en was kostbaar. Van meet af aan zijn daarom maatregelen genomen om in Holland gelden voor de oorlogvoering te innen, maatregelen die door de Staten, dus de vertegenwoordigers van de steden die aan de opstand deelnamen, werden beraamd en vervolgens aan de steden opgelegd. Er werd een oorlogsbegroting opgesteld en de daarin opgevoerde kosten werden over het 'gemeene land van Holland' verdeeld. Iedere stad met het omliggende platteland kreeg een quotum dat moest worden afgedragen aan een ontvanger-generaal voor heel Holland. De steden, of liever: de 'hoofdsteden' van de kwartieren kregen ieder een ontvanger-particulier die tot taak had, het vastgestelde quotum in zijn district binnen te krijgen. Over de ontvanger van Rotterdam zal het in dit artikel gaan.

Holland kende vanouds zes grote steden die in de Statenvergaderingen hun vertegenwoordigers zonden. Dit waren naar anciënniteit: Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda. Na de val van Haarlem in 1573 en het ontzet van Leiden in 1574 en bij de afzijdigheid van Amsterdam waren in de zomer van 1575 alleen Dordrecht, Delft, Leiden en Gouda overgebleven, maar op de eerste vrije Statenvergadering waren ook vertegenwoordigers

* Voordracht voor het Historisch Genootschap 'De Maze' op 15 april 1989.

van de kleinere steden van Holland ter zitting verschenen. Gorinchem, Oudewater, Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Edam en Monnickendam waren daar present. Zodra de troepen van Alva Rotterdam hadden verlaten koos ook deze kleine stad de kant van de Prins en sloot zich op 21 juli bij de opstandige steden aan¹).

Niet al deze 'kleine steden' kregen echter permanent zitting in de Staten naast de vier overgebleven 'grote steden'. Dit voorrecht werd alleen bij provisie (zolang de oorlog zou duren) toegekend aan Rotterdam en Gorinchem. Rotterdam heeft deze positie weten te handhaven en nog uitgebouwd. Ook toen Haarlem en Amsterdam het Spaanse kamp verlaten hadden om zich bij de vrije Staten te voegen bleef het als de zevende stad met dezelfde rechten als de anderen een stemhebbend lid, vanaf 1580 in positie gelijk aan de zes vanouds als grote beschouwde steden - dit in tegenstelling tot Gorinchem en de andere genoemde kleine steden. De snel toenevende welvaart en de diplomatie van de Rotterdamse stadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt hebben hieraan in sterke mate bijgedragen.

Het lag voor de hand dat bij het organiseren van de belastinginning rekening werd gehouden met de stemhebbende steden. De kwartieren met hun eigen particuliere ontvangers van de quoten waren in 1575 gegroepeerd rondom de steden die met de opstand meededen: Dordrecht met Zuid-Holland, Delft met Delfland en Schieland, Leiden met Rijnland, Gouda met het kwartier Schoonhoven en Brielle met het kwartier van Voorne²). Deze kwartieren waren gelegen in Holland ten zuiden van het IJ. Het Noorderkwartier, Holland ten noorden van het IJ, had een eigen ontvanger en weldra ook Amstelland en Gooiland, waar de invloed van de Staten groeiende was.

De particuliere ontvangers waren voor het innen van de gelden sterk afhankelijk van de medewerking van de stedelijke magistraten. Zo besloot de vroedschap van Rotterdam in mei 1576 voor alle burgers en inwoners een wekelijkse hoofdelijke omslag in te stellen om de lasten op te vangen en tot garantie van de door de burgers al voorheen 'uitgeleende penningen'. De vroedschappen die onlangs hadden toegezegd elk 100 gld op te brengen zouden uit de gecollecteerde gelden wekelijks 12 gld terug ontvangen³).

De stad Rotterdam, gelegen in Schieland, moest dus haar quo-

ten afdragen aan de ontvanger-particulier binnen Delft, in 1575 Pieter Hanneman. Dit was de Rotterdammers, strevend naar de hegemonie in Schieland als een eigen juridisch, waterstaatkundig en kerkelijk district, een doorn in het oog. Er bestond het baljuwschap van Schieland, het hoogheemraadschap van Schieland, de zojuist gevormde classis van Schieland binnen de Gereformeerde kerk - waarom dan niet een belastingdistrict Schieland met een eigen ontvanger-particulier? Rotterdam was een stad, groeiend in inwonertal en in welvaart. Het was bezig om Gouda en weldra ook Dordrecht achter zich te laten. De rechtspraak binnen Schieland vond hier op het raadhuis plaats. Een aantal heerlijkheden en domeinen kwamen in 1576 in handen van het stadsbestuur, zodat, afgezien van het lucratieve aspect, de invloed van de stad zich vanwege het daaraan verbonden benoemingsrecht van de baljuw/dijkgraaf van Schieland en een aantal dorpsnotabelen over heel Schieland ging uitstrekken, tot in Moordrecht en Zevenhuizen toe⁴) De Admiraliteit op de Maze, de marinedirectie voor Holland beneden het IJ, werd te Rotterdam gevestigd. Waarom, nu de stad - zij het dan voorlopig alleen voor de duur van de oorlog - onder de stemhebbende steden van Holland was opgenomen, niet een eigen particulier ontvanger in Rotterdam zoals in de andere grote steden?

Toch was deze wens niet alleen een zaak van prestige. Het bezit van een eigen ontvangkantoor gaf ook financiële voordelen voor een stad die, zoals Rotterdam, de kosten van een garnizoen of verdedigingswerken voor zichzelf en soms voor andere plaatsen (zoals Gouda, Oudewater, Woerden en IJsselmonde) moest betalen. Dit werd in 1575 in de resoluties van de vroedschap voor het eerst expliciet als argument tegenover de Staten aangevoerd. Op 4 september 1575 werd besloten om aan de ontvanger voor Delfland en Schieland te Delft, het te Rotterdam verzamelde belastinggeld ter beschikking te stellen ten behoeve van het gemeneland behalve de soldij voor de soldaten die te Rotterdam in garnizoen lagen⁵). Al vaker waren trouwens van geïnde belastinggelden, bij voorbeeld de bieraccijns, sommen voorgeschoten om het Rotterdamse quantum in de oorlogskosten te voldoen in plaats van deze gelden in hun geheel eerst aan 'de Financie' in Den Haag af te dragen⁶). In een resolutie van 19 november 1576 werd gepleit voor een eigen ontvanger met het argument dat anders de ene stad boven de andere zou worden bevoordeeld - een eigen ontvangkantoor werd kennelijk als voordelig ervaren. In dit beeld past de houding van alle steden met een eigen ontvanger tegenover een door de Staten ge-

wenste reorganisatie in 1577 en latere jaren. Geen enkele stad wilde afstand doen van het bezit van een eigen ontvangkantoor, en iedere poging tot reorganisatie leed hierop schipbreuk. Ondubbeltzinnig besloot Rotterdam daarom op 4 augustus 1576, in te stemmen met de bestaande organisatie mits de ontvanger-generaal, Jacob Muys, een eigen ontvanger voor de stad aanstelde en uit diens ontvangsten de kosten voor de oorlogvoering die nu door de stad werden gedragen (al heette het dan, dat ze werden voorgeschoten), zouden worden betaald⁷).

De Staten besloten op 8 juli 1576 dat de steden de kosten voor de huur van schepen, scheepsvrachten, victualiën en andere buitengewone kosten uit de voor het gemeneland gecollecteerde gelden mochten laten voorschieten tot een bedrag van 300 £. Op 8 december 1576 besloten ze nader dat de ontvangers-particulier uit de inkomsten van de 'gemeene middelen' aan de magistraten van de garnizoenssteden binnen hun district gelden zouden uitreiken tot betaling van de garnizoenskosten. Hanneman van Delft kreeg de opdracht, dit voor Delft, Rotterdam en Schiedam te regelen⁸). Het valt echter te betwijfelen of deze besluiten voldoende effect hebben gesorteerd want Rotterdam persisteerde bij zijn verlangen naar een eigen ontvanger. Toen de stad in mei 1577 de 'cherches' de opdracht gaf, geen schepen aan te houden om de convooi- en licentgelden te heffen, zulks in tegenspraak tot de besluiten van de Staten en tot woede van Amsterdam, moet dit misschien mede als een drukmiddel hiervoor worden gezien. Overigens speelde bij het heffen van deze gelden dezelfde kwestie: Rotterdam wilde hiervoor een eigen ontvanger, burger van de stad, benoemd zien om ook deze gelden ter beschikking te hebben voor de bekostiging van versterkingen in het belang van heel Holland⁹).

Bij de reorganisatiepoging van de belastinginning van zomer 1577, op grond van de achterstand van de in Den Haag door de particuliere ontvangers ingediende afrekeningen, werden wel nieuwe ontvangers benoemd - voor Delft was dit Everard van Lodesteyn - maar het aantal bleef gelijk en Rotterdam viel dus nog steeds buiten de prijzen. De stad legde zich daarbij niet neer en ging op 30 augustus op eigen gezag over tot de benoeming van Esaias de Lindt, vroedschap sinds april 1575 en eigenaar van de bierbrouwerij 'De Lindeboom', als ontvanger van de imposten en accijnzen voor het gemeneland in Rotterdam en de omliggende dorpen, 'om die van de pachters of hun borgen te ontvangen en zo op mandaat, assignatie of ordonnantie van de Staten of de

Raad voor de Finantiën voor betalingen te gebruiken'. Hij stond zelf voor een bedrag van 8000 gulden borg¹⁰). Op dezelfde dag vond in Rotterdam de verpachting van de inning van de imposten en de gemenelandsaccijnzen plaats, voor de stad zelf en voor de dorpen Zevenhuizen, Bleiswijk, Hillegersberg, Capelle en Kralingen¹¹). De burgemeester Van Bijlwerff en de pensionaris Johan van Oldenbarnevelt werden door de vroedschap belast om op de eerstkomende vergadering van de Staten het besluit staande te houden en de goedkeuring van de Staten 'voor zover nodig' te verkrijgen.

Deze vergadering vond plaats te Gouda op 26 september 1577. Daar werd de zaak ter sprake gebracht. Uiteraard accepteerden de Staten niet de door Rotterdam benoemde ontvanger maar bleven erbij dat alle gelden, die door deze zouden worden ontvangen, moesten worden afgedragen aan de ontvanger van Delfland en Schieland die immers daartoe door hen was aangesteld. Rotterdam kreeg drie maanden de tijd om zich naar dit besluit te voegen op straffe van 'van de vergaderinge der Staten affgesneden gehouden te worden' en van een verbod voor de andere steden, met Rotterdam handel te drijven¹²). Drie dagen later verklaarde de vroedschap dat zij ondanks deze resolutie van de Staten bij haar benoeming bleef omdat hierdoor het gewest Holland geen enkele schade zou lijden: De stad zou alle onkosten van de inning op zich nemen, mits de andere steden met een eigen ontvanger dit ook zouden doen. In oktober bekrachtigde ze dit besluit nog eens, nadat de Staten opnieuw een bespreking van de inning van de gemenelandspenningen vanaf 1 november in uitzicht hadden gesteld en met name van de vraag, of men op de oude voet zou voortgaan dan wel (het Rotterdamse voorstel), of in het vervolg binnen elke stad een ontvanger op kosten van de stad de gelden zou innen¹³).

Uit de stukken blijkt niet waarom de Staten hun dreigement van september niet hebben volvoerd. Was het de invloed van Van Oldenbarnevelt in Den Haag? Deinsde men er toch voor terug, een in belangrijke mate contribuerend lid uit de stedenbond uit te sluiten? Hoe dan ook, de Staten spraken in het voorjaar van 1578 over de ontvangers van de vijf kwartieren (dus zonder Rotterdam), Rotterdam sprak terzelfde tijd over de ontvanger van de 'gemenelands penningen deser stede', het lijkt op een patstelling.

In 1578 wierp Rotterdam een nieuw en krachtig argument in de schaal. Het gemeneland had bij de stad een schuld van ruim

19.000 £ ten gevolge van door de stad terwille van de gemene zaak voorgeschoten gelden. Hoe dacht het land deze te voldoen? De enige manier, vanouds beproefd, was: ten behoeve van de stad afstand te doen van bepaalde aan de landsheer toekomende rechten of domeinen die, gemeten naar de opbrengst ervan, het verschuldigde bedrag konden delgen. Zulke landsheerlijke rechten en goederen met de daaraan verbonden inkomsten waren in 1575 aan Rotterdam toegezegd, doch de Staten hielden, tot ergernis van de stad, de bevestiging van de overdracht slepende hoewel hierover in februari 1576 al een voorlopige overeenkomst was gesloten¹⁴).

In de vergadering van de vroedschap van 15 juni 1578 vinden we voor het eerst een koppeling tussen de overdracht van deze rechten en de afdracht van belastinggelden. Besloten werd dat men niet 'enige penningen van de gemenlandsmiddelen hier binnenkomende zal ...overleveren voordat aan de stad behoorlijke genoegdoening zal zijn gegeven van de domeinen en heerlijke rechten, door de stad gekocht'¹⁵). Ook toen de Staten dreigden alleen de hoge oorlogslasten te verminderen door de afdanking van troepen, wanneer Rotterdam bereid was de belastinggelden af te dragen en anders niet, volhardde de stad bij haar eis, dat eerst de gekochte domeinen zouden worden opgeleverd. Daarna pas, aldus het vroedschapsbesluit van 28 augustus, zou de stad de gemenlandsmiddelen afstaan. Drie dagen later berichtte Rotterdam aan de Staten als klap op de vuurpijl dat het geen besluiten zou erkennen tenzij deze, behalve door de zes grote steden, door henzelf mede waren bezegeld¹⁶).

Gedurende de maand september en de eerste helft van oktober bleef Rotterdam bij haar standpunt en droeg geen belastinggelden af. Op 14 oktober werd eindelijk de verkoop van de domeinen door de Staten bekrachtigd en op 25 november besloot de vroedschap dat men de ingehouden belastinggelden niet langer zou blokkeren doch 'vrijgeven voor dees tijt'¹⁷). Intussen was een voorstel bij de Staten ingediend om de verpachting van de belastingen over de dorpen van Schieland te doen plaatsvinden in Rotterdam en De Lindt werd verschillende malen als 'rentmeester' belast met het innen van belastingpenningen en het doen van betalingen, bij voorbeeld aan kosten voor het herstel van de doorgestoken dijk bij Capelle aan den IJssel, uit de reeds geïnde gelden¹⁸).

In 1579 en volgende jaren is er nog verscheidene malen in de Statenvergaderingen discussie gevoerd over de organisatie van de inning der belastingen, zonder dat dit tot wezenlijke veranderingen

leidde. Wel werd bepaald dat de ontvangers-particulier niet meer dan 600 gulden jaarlijks aan gage zouden toucheren. Rotterdam stond hierbij onderaan met 300 gulden, terwijl de ontvanger van het Noorderkwartier als hoogste op een tractement van 800 gulden stond. De Staten vochten echter sinds 1579 blijkens de erkenning de facto van Esaias de Lindt niet langer de bevoegdheid van de stad Rotterdam tot het stellen van een eigen ontvanger voor de imposten en accijnzen voor het gemeneland aan. De Lindt was toen tevens ontvanger van de convooigelden bij de Admiraliteit op de Maze. Hij mocht op mandaat van de gecommiteerden voor de uitrusting van oorlogsschepen betalingen verrichten. Hij deed in de volgende jaren betalingen voor de aanschaf van zout om dit voor het ontzet van Maastricht naar Tiel te zenden, hij betaalde aan Hendrick van der Veeke 500 £ voor de leverantie van buskruit en samen met de ontvanger van Delft de soldij voor een aantal ruiters. In 1587 nog werd hij ingeschakeld bij het toezicht op de leverantie van stoffen voor soldatenkleding waarmee fraude zou zijn gepleegd¹⁹). De Staten hadden nolens volens zijn positie en zijn persoon geaccepteerd.

Een man die duizenden ponden op zijn kantoor beheerde, lid van het college van de vroedschap van Rotterdam, vriend van Van Oldenbarnevelt, zo kan men de positie van de eerste Rotterdamse ontvanger Esaias de Lindt kenschetsen. Het nodigt uit om nog een ogenblik bij zijn levensgeschiedenis stil te staan.

Hij werd geboren vermoedelijk in Brielle kort voor 1539 als zoon van de chirurgijn Arent of Adriaen Jansz. de Lindt en Anneke Jansd. Zij behoorden tot de dopers die kort na de vervolgingen in 1534 naar Engeland waren uitgeweken, de moeder was einde 1538 met haar zoontje naar Holland teruggekomen, werd in Rotterdam gearresteerd en is op 23 januari 1539 vanwege haar geloof terechtgesteld. Esaias werd te Rotterdam opgevoed en oefende aanvankelijk het ambacht van glasmaker uit. Hij was later eigenaar van de brouwerij 'De Lindeboom'. Hij huwde N. Pieters, overleden in mei 1584 en daarna op 28 september 1585 Ariaentge Jansd., weduwe van Pieter Jansz. te Schiedam, geboren in 1544²⁰).

In de vroedschapsvergadering van 2 april 1575 werd Esaias op een drietal ter vervulling van de vacature van een overleden vroedschap geplaatst. De Prins als stadhouder van de grafelijkheid liet de keus op hem vallen en in de vergadering van 21 april was hij

voor het eerst aanwezig. Zoals reeds beschreven werd hij in 1577 door de vroedschap aangesteld tot het ontvangen van de gelden voor het gemeneland van Holland en voor de stedelijke belastingen en accijnzen. Tevens was hij toen ontvanger van de convoogelden voor de Admiraliteit op de Maze. Enige malen was hij burgemeester. Tot zover het relaas van een fortuinlijke carrière.

Anders werd dit na 1580. De Staten constateerden in hun vergadering van 26 januari 1582 dat op de rekening van De Lindt van 15 januari een tekort van 2500 £ voorkwam. De som moest binnen drie maanden worden aangezuiverd. Toen dit niet gebeurd was werd op 23 mei een deurwaarder benoemd²¹). Na een tijd van stilzwijgen komt zijn positie in 1589 opnieuw ter sprake. Hij werd toen verscheidene malen door de vroedschap gesommeerd om de 6500 gulden die hij bij zijn afrekening niet had kunnen overleggen te voldoen, op straffe van gijzeling of executie van al zijn goederen. In 1590 moest hij nog 1000 £ aanzuiveren van een post in uitgave waarover hij geen kwitantie kon overleggen. In 1592 en 1593 moest hij opnieuw achterstallige of ontbrekende gelden aanzuiveren, in het laatste jaar kregen de burgemeesters zelfs de opdracht om via executie 1000 £ in handen te krijgen. Dit alles neemt niet weg dat de vroedschap hem in mei 1596 het ambt van tesorier-extra-ordinaris van de stad voor een jaar toevertrouwde. In mei 1597 bleek hij opnieuw een achterstand van 17.000 £ te hebben - een feit dat te zwaarder woog omdat volgens een resolutie van de Staten geen voldoende borgstelling aanwezig was, zeker te wijten aan een lichtvaardige houding van de kant van de Raad van Financiën ten opzichte van ambten waarbij zoveel geld omging²²).

In 1602 viel het doek nadat enige jaren geen afdracht van betekenis was gedaan. Geen borgen waren aanspreekbaar. Dezelfde dag dat De Lindt dit de Staten liet weten vaardigden zij een tweetal uit hun midden af om hem aan te houden, op zijn goederen beslag te leggen en in zijn kantoor orde op zaken te stellen. Zij belastten de ontvanger van het kantoor van de Admiraliteit, Reinier Arents, met de tijdelijke waarneming van het ontvangersambt, waarvan De Lindt werd geschorst totdat de zaken waren afgewikkeld. Op 3 september 1602 rapporteerden de gecommiteerden aan de Staten dat na executie de opbrengst van zijn goederen bij lange na niet voldoende zou zijn om zijn schulden te dekken. Daarop werd hij ontslagen terwijl meteen Eewout Arentsz. Bijlwerff als zijn opvolger in het ambt werd aangesteld. De brouwerij en andere vaste goederen werden verkocht. In 1604 moest hij zijn laatste rekening

over 1602 bij de rekenkamer inleveren. Daarmee had de treurige geschiedenis haar einde genomen.

Na het débacle van 1602 komt Esaias de Lindt niet meer als vroedschap voor. In zijn plaats is dezelfde Bijlwerff gekomen die hem als ontvanger van de gemenelandsmiddelen was opgevolgd en steeds is aangenomen dat De Lindt is uitgeweken, mogelijk naar Vianen of een andere vrijstad.

Toch wordt te Rotterdam nog eenmaal melding van hem gemaakt. Op 1 april 1605 trad hij op als getuige bij het passeren van een akte van huwelijksvoorwaarden, samen met zijn schoonzoon Jan Jansz. de Graef en het merkwaardige is dat beide genoemd worden 'inwonende poorters van Rotterdam'²³). Mogelijk is hij dus naar Rotterdam teruggekeerd maar een aantekening over zijn dood is in de begraafregisters niet te vinden.

Smit schreef al dat het débacle van De Lindt niet zozeer moet worden geweten aan fraude of oneerlijkheid als wel aan het feit dat de uitgebreide administratie van het ontvangerschap hem over het hoofd zal zijn gelopen²⁴) en dat het toezicht op de borgstellingen onvoldoende was. Gezien de ingewikkeldheid van de wijze van inning - het innen van iedere accijns werd per jaar apart verpacht zodat de ontvanger voortdurend een aantal pachters moest nalopen omdat ze hun pacht niet op tijd afdroegen - valt hiervoor veel te zeggen. Daarbij komt dat De Lindt zijn kantoor uit het niets moest opbouwen. Iedere klerk moest hij uit eigen zak betalen, zoals toen gebruikelijk was. Het feit dat men zolang consideratie met hem gehad heeft spreekt voor het aanzien en het crediet dat hij zowel bij de Staten als bij de vroedschap van Rotterdam genoot.

Wanneer men zo de zaak overziet moet men zeggen dat deze eerste Rotterdamse ontvanger, gepousseerd door de stad en geduld door de Staten, tenslotte het slachtoffer is geworden van een gebrekkig systeem van belastinginning en van de risico's die in de tijd van het ancien régime aan het bekleden van een ambt op financieel gebied verbonden waren. Het is de Dordtse ontvanger Adriaan Jansz. (1595), zijn Leidse collega Laurens van Zwaenswijck (1587) en zijn ambtgenoten François Kegelingh uit Gouda en Reinier Robijn uit Gorinchem (1596) op soortgelijke wijze vergaan, zodat men geneigd is eerder aan een structureel euvel dan een persoonlijk falen te denken.

Het meest saillante punt in de hele geschiedenis van De Lindt blijft echter dat ze aantoonde hoe in de benarde oorlogsomstandigheden tussen 1572 en 1580 een enkele stad in Holland tegenover

de Staten in bepaalde gevallen haar eigen zin kon doorzetten.

NOTEN

1) R.C. Bakhuizen van den Brink, De eerste vrije vergadering van de Staten van Holland, in: *Het Ned. Rijksarchief I* (1857), p. 43-45.

2) J. Smit, 'De ontvanger-particulier in Holland' van ca. 1935, artikel in handschrift berustend in het Algemeen Rijksarchief, in het bijzonder afd. B. stuk VII.

Met dank aan de heer J.W. Koopmans te Groningen wiens dissertatie *De Staten van Holland en de Opstand. De ontwikkeling van hun functies en organisatie in de periode 1544-1588* begin 1990 verschijnt.

3) Gemeentearchief Rotterdam, Oud Stadsarchief (OSA) 714, p. 223.

4) J.L. van der Gouw, Schieland als koloniaal gebied van Rotterdam, in: *Rotterdams Jaarboekje* 1977, p. 235-255.

5) OSA 714, p. 129.

6) OSA 714, p. 76, 77, 132.

7) OSA 714, p. 254.

8) Gedrukte resoluties Staten van Holland op datum. N.B.: de resoluties van 1578 maart 2 tot aug. 21 zijn niet bewaard gebleven.

9) Gedrukte resoluties Staten van Holland op datum.

10) OSA 714, p. 59, 63, 357. De formulering is van Smit, zie noot 2.

11) OSA 714, p. 372-377.

12) Gedrukte resoluties Staten van Holland op datum.

13) Zie noot 12.

14) Zie noot 4. Het ging om benoemingsrechten, recht van wind, gruit (grondstof voor bier), ellemaat, kraan en waag en om voormalige geestelijke goederen.

15) OSA 714, p. 460.

16) OSA 714, p. 488, 491.

17) OSA 714, p. 502 e.v. en 523.

18) OSA 714, p. 530.

19) Gedrukte resoluties Staten van Holland op de data 1579 maart 20, mei 18, nov. 14, 1580 febr. 12, sept. 2, 1581 mei 20 en Bibliotheek van Handschriften Remonstrantse Gemeente Rotterdam nr. 559 in de Gemeentebibliotheek Rotterdam.

20) H. ten Boom, *De reformatie in Rotterdam*, Amsterdam 1987, p. 91. E.A. Engelbrecht, *De vroedschap van Rotterdam 1572-1795, Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam deel V*, Rotterdam 1973, p. 41, 42. Zie ook Oud Notarieel Archief nr. 2, p. 117, Gemeentearchief Rotterdam.

21) Gedrukte resoluties Staten van Holland op de data 1582 jan. 26, mei 23.

22) OSA 715, p. 91, 99, 127, 315, 360, 523.

23) Oud Notarieel Archief nr. 11, p. 209.

24) Zie het artikel van Smit onder noot 2.